

POJAM FILOZOFIJE U JURJA KRIŽANIĆA

Dr Ivan GOLUB

I

Juraj Križanić¹ se bavio znanstvenim istraživanjem i proučavanjem glazbene umjetnosti. Otkako je sredinom prošloga stoljeća Križanić² uskrišen iz groba zaboravi³, stručnjaci ne prestaju ispitivati Križanićev znanstveni rad i umjetničke rasprave. O Križaniću *filologu* pisao je u prošlom stoljeću Juraj Daničić⁴, u našem vijeku Petar Grgec⁵, a u naše dane Tom Eekman⁶, i drugi.

1. Juraj Križanić se rodio godine 1617. ili 1618. u blizini Karlova. Filozofiju je studirao na gradačkom sveučilištu (Graz), a teologiju dijelom na najstarijem sveučilištu svijeta, u Bolonji, dijelom u Rimu. Ovjenačan doktoratom teologije vratio se u demovinu 1642. godine, da se radom kod domaćih »Vlaha« (Vallachi) pripravi za rad u Rusiji. Prerana smrt biskupa Benedikta Vinkovića, Križanićeva pokrovitelja, jednog od najvećih što su sjedili na stolici zagrebačkih biskupa, izmijenila je pravac Križanićeva djelovanja u domovini. Mjesto k Vlasima Križanić bude upućen u Bolonju za rektora Ilirsko-ugarskog zavoda kojemu je još donedavna bio piktomac, no on to odbija, kao i druge unosne i perspektivne ponude, i odlazi na župu u Nedežlišće i kasnije u Varaždin, da ne bi, kako sam reče, u udobnostima koje su mu se nudile izgubio svoju »moskovsku namisao«. Ta mu se namisao konačno 1646. ostvaruje. Zbor za širenje vjere šalje ga u Rusiju, s time da službuje u Smolensku, kod latinskog biskupa, dok mu se ne pruži prilika da prijede u Rusiju. Godine 1647. uspjelo mu je s jednim poljskim poslanstvom otići u Rusiju. Odande je ponio takozvanu »Kirilovu knjigu«, koja donosi napade na latinsku Crkvu. Križanića više neće napustiti želja da napiše odgovor na to djelo. Međutim mu se pruža prilika da ode u Carigrad, također u sklopu jednog. ovaj put austrijskog poslanstva. Konačno dolazi opet u Rim. Tu radi na prevodenju antilatinskih spisa grčkog i ruskog na latinski, bavi se muzikologijom i sudjeluje u sporu što se povlaćko pred sudištem Sv. Rotom u vezi s »ilirskim« ustanovama Sv. Jeronima u Rimu i žuri u Moskvu, kamo stiže 1659. Stavljajući se na službu caru Alekseju Mihailoviču Romanovu kao gramatik, povjesničar i leksikograf. No već nakon godinu dana bude progнан u Sibiriju. Iza petnaestogodišnjeg progonstva, u kome je napisao niz političkih i teoloških djela, Križanić dolazi u Moskvu, da bi je doskora napustio te u Vilni stupio u dominikanski red. Na putu za Rim pada pod zidinama Beča, koji su upravo tada, 1683, opsjedali Turci.

2. Križanićevo ime dolazi u raznim oblicima. Spominjemo tek da se latinski potpisivao »Crisanios«, a talijanski »Crisanio«.

3. Nekako u isto vrijeme iz groba zaboravi uskrišen je Križanić i od muzikologa, koji su ga unijeli u muzičke biografske rječnike, i od strane Petra Aleksejeviča Bezsonova (1828—1899), profesora slavenske filologije na Harkovskom sveučilištu, koji je objavio neka Križanićeva rukopisna djela, no prešutjevši Križanićevo ime.

4. Đuro Daničić (1825—1882) donio je sud o Križanićevoj sveslavenskoj Gramatici: DANICIC, D[URO], *Gramatika Gjurjja Križanića*, Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, knj. XVI (18—71) 159—198.

5. Petar Grgec (+1962), hrvatski književnik, donio je u pučkim novinama opažanja o Križaniću koja triježnošću nadilaze neke prinose u stručnim revijama. Osvrnuo se i na jezik Jurja Križanića: G[RGEC], P[ETAR], *Jezič Jurja Križanića*, Hrvatska Straža 2(1930), br. 173, str. 4. Isti je prinos izišao i u: Seljačke novine, 13(1930), br. 31, str. 4.

6. EKMAN, TOM, *Gramatičeskij i leksičeskij sostav jazyka Jurija Križanića*, Dutch Contributions to the Fifth International Congress of Slavists »Sofija 1963«, The Hague 1963, str. 44—77.

Ekonomističku Križanićevu nauku podrobno je istražio Mihajlo Vujić.⁷ O Križanićevim *financijskim* idejama izvjestio je Aleksandar Brückner.⁸ O Križanićevom *političkom* učenju napisao je magistralno djelo Vladimir Val'denberg.⁹

Istraživanje pojedinih Križanićevih *bogoslovnih* ideja inicirao je s pravoslavne strane Sergej Konstantinovič Smirnov¹⁰, a ja s katoličke strane.¹¹

O Križanićevu radu na umjetnosti, konkretno na *muzikologiji*, dao je najvredniji prinos Albe Vidaković.¹²

O Križanićevom poimanju *filozofije* ne postoji nijedan rad *ex professo*.¹³ Razlog nije u tome što Križanić ne bi bio govorio u svojim spisima o filozofiji, ili što taj njegov govor nije dovoljno uočljiv. Gotovo svi koji su rasprav-

7. VUJIĆ, MIH[AJLO], V., *Križanićeva Politika*, Ekonomsko-politička studija, Delo, 2(1895) knj. V, str. 352—382; knj. VI, str. 20—49, str. 186—216. — Recezija Vujićeva istraživanja: VRH[OVAC], R[ADIVOJ], Dr. Mih. V. Vujić: *Križanićeva Politika*, Ekonomsko politička studija, preštampana iz »Dela«, Beograd 1895, Brankovo Kolo, 1(1895), br. 5, str. 156—158.

8. Aleksandar Brückner (1856—1939), profesor slavenske filologije na berlinskom sveučilištu, često i vrlo pohvalno govori o Križaniću. O Križanićevim financijskim idejama raspravlja u studiji: *Ein Finanzpolitiker in Russland im 17. Jahrhundert*, Russische Revue, Vierteljahrsschrift für die Kunde Russlands, Herausgegeben von R. Hammerschmidt, XXXI Band, St. Petersburg 1891, str. 292—333.

9. Vladimir Efgorovič Val'denberg (1871—1941), kompetentan povjesničar i državopravni stručnjak, napisao je opsežno djelo o Križanićevim političkim idejama, koje je zavrjedilo osobitu pohvalu patrijarhe slavenske filologije Vatroslava Jagića (JAGIĆ, VATROSLAV, *Život i rad Jurja Križanića*, O tridesetogodišnjici njegova rođenja, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, knj. XXVIII, Zagreb 1917, str. 7 i 346). Val'denbergovo djelo »*Gosudarstvennja idei Križanića*« izašlo je u Petrogradu 1912.

10. Sergej Konstantinovič Smirnov (1818—1889), profesor i rektor Duhovne Akademije u Moskvi, raspravlja o teološkoj vrijednosti tvrdnji što ih je Križanić donio u svom djelu upravljenom »starovjercima samostana Solovki«. Studija profesora Smirnova izišla je u Moskvi u 19. svesku zbirke »Pribavljenja k izdanju Tvoenij Svjatyh Otcev v russkom perevode« pod naslovom: *Serbskago popa Jurija Križanića oproverženie soloveckoj čelobitnoj*, str. 503—585.

11. GOLUB, IOANNES, *De mente ecclesiologica Georgii Križanić*, Excerpta ex dissertatione ad Lauream in Facultate Theologica Pontificiae Universitatis Gregoriana, Pontificia Universitas Gregoriana, Romae 1964.

12. VIDAKOVIĆ, ALBE, *Asserta musicalia (1656) Jurja Križanića i njegovi ostali radovi s područja glazbe*, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Odjel za muzičku umjetnost, Rad, knj. 337, str. 41—160, Zagreb 1965. — Prikaz Vidakovićeve studije: GOLUB, IVAN, *Dvije publikacije značajne za poznavanje Jurja Križanića*, Crkva u svijetu, 2(1967), br. 2, str. 76—78.

13. U svojoj knjizi o Križanićevoj politici posvetio je jedno poglavlje Križanićevoj filozofiji VAL'DENBERG, VLADIMIR, *Gosudarstvennja idei Križanića*, S. Peterburg 1912, str. 37—66. Val'denberg se ne zaustavlja na složenosti Križanićeva pojma filozofije, već uzimlje u promatranje Križanićevo umovanje o raznim uzrocima (str. 41—43), posebno o Providnosti kao tvornom uzroku (str. 45—55), i to povezuje s Augustinom i Tomom Akvinskim (str. 55—58). Val'denberg nalazi dodirnih točaka između Križanića i starca Filoteja (str. 58), a smatra također da su Križanićeve simpatije bile na strani stoicizma (str. 63). — Nad Val'denbergovim izlaganjima o Križanićevoj filozofiji razmišljao je Dragutin Prohaska. Kako nije imao drugog vrela od Val'denbergova, nije mogao otići puno dalje od samog Val'denberga. Ipak dao je zanimljivih opažanja, da ne reknem slutnji: »Križanić mi se vidi tip Slavena intuitiviste, t. j. filozofa koji umuje srcem.« (PROHASKA, D[RAGUTIN], *U eri Osmanide*, Obzor, 54(1913), br. 117, str. 2). Prohaska dodiruje i pojam filozofije u Križanića, no sasvim kratko i u granicama svog izvora, tj. Val'denbergove knjige. »Križanić ovako filozofira: « — piše Prohaska — »Filozofija jest razmišljanje o Bogu, svijetu i čovjeku. Ona daje čovjeku spoznaju o granicama prirode njegove. Sve je podvrgnuto dvjakom kauzalitetu (Križanić stvara rusku terminologiju, za posljedicu veli 'učink' (učinak), a za razlog 'pričina'). Kauzalitetu filozofskom ili nižem i kauzalitetu bogoslovskom ili višem. Niže razloge poimamo *razumom* (sa stajališta ljudskog) a više *duhom* (sa stajališta bosnjanskog). Takvo je umovanje metafizičko i sasvim na strani kasnije slavenske filozofije jednoga V. S. Solovjeva! I koliko je ono slično Tolstojevoj izjavi u pismu filozofu Strahovu: 'Filozofija čisto razumna (umstvena) jest iznakaženi proizvod zapadni, i ni Grk Platon, ni Sopenhauer, ni ruski mislitelji je ne shvaćaju tako.' (nav. mj). Poput Val'denberga, Prohaska tek dotiče pojam filozofije u Križanića, da bi se više zadržao na Križanićevo poimanju uzroka i upozorio na neologizme što ih je stvorio Križanić da označi razne vrste uzročnosti.

ljali o Križaniću kao političaru, ekonomistu, teologu, uočili su da iza svih Križanićevih ideja stoji stanoviti filozofski supstrat. Razlog će biti u tome što ne postoji nijedno Križanićevo djelo u kome bi se obrađivao ekskluzivno jedan filozofski problem odnosno traktat. I tako nije bila privučena ničim pažnja filozofskih stručnjaka. Međutim, filozofska je misao, u ovom ili onom stupnju, prisutna gotovo u svim Križanićevim spisima. Ovim saopćenjem ne želim drugo nego upozoriti na to kako je Križanić *poimao* filozofiju, što je za nj filozofija.

II

Čitav treći dio svog značajnog djela »Razgovori ob wladatelistwu«¹⁴ posvetio je Križanić mudrosti. U drugom članku tog dijela govori Križanić o filozofiji. Iz samog naslova članka »Izkazanie ob mudrosti, ob znaniu, i ob filozofije« vidljivo je da Križanić luči i povezuje mudrost, znanje i filozofiju.

Križanić najprije definira mudrost, zatim znanje i na koncu filozofiju.

*Mudročću se — piše Križanić — zove znanje o najvećim i najvišim stvarima.*¹⁵

Budući da u definiciju mudrosti ulazi znanje, Križanić, postavivši definiciju mudrosti, donosi definiciju znanja:

*Znanje je poznavanje stvari po uzrocima, i znati znači neku stvar poznati po uzrocima. A tko ne zna uzroka, ne zna ni same stvari.*¹⁶

Istom kad je donio definiciju mudrosti i znanja, Križanić daje etimološku definiciju filozofije:

*Filozofija ili Mudroljublje jest grčka i našem jeziku nepodesna riječ: a pravilno se naški može nazvati, Nastojanje i težnja za mudročću: a Filozofa se može nazvati čovjekom koji se stara oko mudrosti.*¹⁷

Očito je da je Križanić najprije definirao mudrost, zatim znanje i tek na kraju filozofiju zato, što etimološka definicija filozofije sadrži pojam mudrosti, a ovaj pak implicira pojam znanja. Ako povežemo u tom smislu filozofiju, mudrost i znanje, dobijemo slijedeću definiciju filozofije, koja, bez sumnje, proizlazi iz Križanićeve misli: Filozofija je nastojanje oko znanja o najvećim i najvišim stvarima po njihovim uzrocima.

Pošto je naveo i primjerima osvijetlio glavne uzroke: tvorni, tvarni, oblikovni i svršni, te drugotne: instrumentalni i prigodni, Križanić zaključuje:

*Iz svega, što je do sada bilo rečeno proizilazi: da filozofirati ili mudrovati nije ništa drugo nego o uzrocima sviju stvari razmišljati i procjenjivati: iz čega je, od čega je, kojim likom i čemu biva ovo i ono.*¹⁸

14. Nakon što se kroz jedno stoljeće pojavljivalo u proizvoljno probranim ulomcima, Križanićevo djelo »Razgovori ob wladatelistwu« izašlo je preklani kompletno i kritički: JURIJ KRIŽANIC, *Politika*, Podgotovil k pečati V. V. Zelenin, Perevod i komentarii A. L. Gol'dberga, Pod redakcij akademika M. N. Tihomirova, Izdatel'stvo »Nauka«, Moskva 1965. — Dva komplementarna prikaza izdanja Križanićevih »Razgovora« dao sam jedan u Bogoslovskoj Smotri, drugi u reviji »Crkva u svijetu«: GOLUB, IVAN, *Objavljeno je veliko djelo Jurja Križanića »Razgovori ob wladatelistwu«*, Bogoslovska Smotra, 36(1966), 658—659. — GOLUB, IVAN, *Dvije publikacije značajne za poznavanje Jurja Križanića*, Crkva u svijetu, 2(1967), br. 2, str. 75—78.

15. Mudrost se zowet naiwéczych i naiwiszych wećcy [ç=c s naglaskom] znánie. Rékksi, ób Bogu, ób nebu, swetu, ob cz'owéckich, ob naráwech, ob zakonostáwiu i obowsákich welkich, gospódskich, mnógo godnich, i potrebních wećéch (KRIŽANIC, *Politika*, nav. dj., str. 104).

16. Znánie iest poznánie wećcy po przicznach i Znáť iest weć kuiu po przicznach poznát. A któ neznáet prziczin; ón i samíje weći neznáet (nav. mj.).

17. Filozofija illi Mudroljubije iest Grécka i rászemu iaziku neudátna recz: a práwo po naszku se mózet nazwat, Ráczenie i ochóta k' mudrósti mudrósti: a Filosóf, mudrostiy Raczítely (nav. mj.).

18. Iz wsegó, czto doséle bé reczenó, proiziwlyáctse: Iako filiosowát ili mudrowát njést ino neze ob Priczinach wsákich wećcy dúmat i rarcznyát: ót czeso, iz czeso, kakówym obrázom, i k' czemu biwáet sije, i tóe (nav. dj., str. 105).

Iz ovako postavljenoga pojma filozofije Križanić izvodi konsekvence:

Svaki razuman muž mora biti filozof u onim stvarima koje na njega spadaju: napose (to mora biti) političar ili svaki nosilac vlasti. Nosilac vlasti rima pravo suditi. Nitko naime ne sudi pravo o nekoj stvari ako ne zna iz rima pravo suditi. Nitko, naime ne sudi pravo o nekoj stvari ako ne zna iz kojeg korjena i vrha ona izvire, ili od čega je, iz čega je, kako i na što (nalik) je stvorena.¹⁹

Uz ovaj tekst pripisao je Križanić »in margine« nekoliko redaka.²⁰ Možda ih je unio kad je, napisavši čitavo djelo, prolistavao svoj opus ili pak jednom kad je u njemu dozorila misao o tome što je zapravo filozofija. Pripisak je na latinskome. I to ne bez jezičnih grešaka. Kad se ima pred očima da je Križanić dobro znao latinski, što se vidi iz njegovog neobjavljenog djela »Bibliotheca Schismaticorum Universa«²¹, u kome je iz ruskog i grčkog preveo na latinski polemičke antilatinske pojedine spise²², vjerojatno je da se njegove jezične greške u spomenutom pripisku duguju brzini. Bit će, dakle, da je Križanić u jednom času došao do spoznaje o filozofiji koju je, nošen impulzom trenutka, pripisao »in margine« poglavlja o mudrosti, znanju i filozofiji. To je to vjerojatnije što pripisak nekako divergira od čitava poglavlja kojemu je dodan. Evo samo pripisak:

Jednostavnije govoreći: filozofija nije neko umijeće ili neka znanost, već radije brižna i promeditirana razboritost ili vještina suđenja o svim stvarima. Filozofija naime uči suditi pravo o svim stvarima te ne zabluditi lako ili se prevariti. Filozof ništa ne zna, i sve zna. Ništa ne zna čitati i sve zna prosuditi, ako je savršeni filozof.²³

Na jednom drugom mjestu Križanić još osebujnije opisuje filozofiju:

Filozofija naime gotovo i nije drugo nego udivljenje nad Božjim djelima ili divljenje nad svijetom. Ljudi smatraju da su mudri, a nisu. Ljudska se mudrost svršava u divljenju. Divljenje je pak znak neznanja. Onim se stvarima, naime, običavamo diviti kojima ne poznamo uzroke. A gdje znamo uzroke, ne čudimo se. Tko dakle svlada svu filozofiju i sve znanosti, nije dosegnuo kraj znanja, već je došao do kraja svog intelekta te priznaje njego-

19. Wsakiy razumen muž moraet bit filosof, w' onieh wečeh, kotorije k' nyemu pristoiet; a naipacze politik iliti oblastnik wsakiy. Moraet zaisto oblastnik poznat mnogich i premnogich wečeh prizčini; ascze chočot práwo ob wečeh sudit. Nikto bo práwo nesudit ob koey weči, ascze neznaet iz kóego kórena i werszini oná izwiráet: iliti ot czeso, Iz czezo, Kako, i Nácztio iest sotworená (nav. dj., str. 105—106).

20. Nav. dj., str. 106.

21. Rukopis »Bibliotheca Schismaticorum Universa« nalazi se u rimskoj biblioteci »Casanatense« pod signaturem Mss. 1597 (B. III. 15). Prof. Ante Kadić, s Indijana-sveučilišta u Americi, predložio je u svom članku, objavljenom nedavno u »Kolu«, da se ovo djelo kod nas izda; nedavno me je posjetio i predlagao mi da pripremam djelo za tisak, ukoliko bi se pokazale mogućnosti objavljivanja.

22. Palmieri, koji se još 1912. godine pozabavio Križanićevim rukopisom »Bibliotheca Schismaticorum Universa«, kaže za Križanićev prijevod na latinski: »La versione del Krijanitch è scorrevole, elegante« (PALMIERI, A., *Un' opera polemica di Massimo il Greco (XVI secolo) tradotta in latino da Giorgio Krijanitch*, Bessarione, 28(1912) 58). — Bernhard Schultze, profesor istočne dogmatske teologije na Papinskom Orijentalnom institutu i na Papinskom sveučilištu Gregorijani, koji je nedavno ispitivao Križanićev rukopis »Bibliotheca Schismaticorum Universa« ukoliko se odnosi na Maksima Grka, konstatira: »Die lateinische Übersetzung des Križanić ist aufs Ganze gesehen getreu« (SCHULTZE, BERNHARD, S. J., *Maksim Grek als Theologe, Orientalia Christiana Analecta* 167, Roma 1963, str. 13).

23. Simplicius loquendo: filosofia [!] non est ars, neque scientia aliqua; sed est potius diligens et meditata p[er]sententia siue peritia iudicandi de rebus omnibus (KRIŽANIĆ, *Politika*, nav. dj., str. 106). — Na osebujnost ove definicije sam upozorio u spomenutom prikazu »Dvije publikacije značajne za poznavanje Jurja Križanića« (Crkva u svijetu, 2(1967), br. 2, str. 76).

*vu nemoć. Čovjeku je rečena ona riječ Svetoga pisma: kad završi čovjek, tada započinje.*²⁴

Time smo izložili Križanićeve pojmove o filozofiji. Preostaje nam da utvrdimo njihov smisao i nazremo izvor.

*Pojmanje filozofije kao znanja o svim stvarima prema zadnjim uzrocima jest tomističko*²⁵ Takav je pojam Križanić ponio iz školskih klupa, gdje se formirao na principima skolastičke filozofije i teologije. Valja međutim uočiti da se u Križanićevu inače tomističkom pojmu filozofije, ne spominje izričito jedan značajan elemenat, elemenat, naime, da je filozofija znanje o uzrocima sviju stvari stečeno *svjetlom razuma*.²⁶ Govoreći o filozofiji Križanić nigdje ne ističe da ona pristupa svome predmetu svjetlom razuma, a ne svjetlom objave. Valja reći, kako god je Križanić u shemi znanosti što je donosi u poglavlju o mudrosti, znanju i filozofiji razlučio filozofiju i teologiju,²⁷ nije tu diferenciju proveo u svojim spisima, nije oštro postavio međe između filozofskoga i teološkoga, između poniranja u stvarnost svjetlom razuma i prodiranja u zbilju vjerom rasvijetljenim razumom. Filozofske se kategorije u Križanićevu mišljenju često pokazuju kao trasa kojom on ulazi u nad-fenomenalni supstrat stvarnosti, a Objava se prezentira kao svjetlo kojim on istražuje samu stvarnost.²⁸

Pojam filozofije kao brižne i promeditirane razboritosti, što ga je Križanić donio u pripisku uz više-manje skolastičku definiciju filozofije, prilično je osebujan. Filozofija, tvrdi Križanić, nije ni znanje ni umijeće, ona je krepost, i to krepost razboritosti. Izgleda da se ova razlikuje od razboritosti uopće time što je ona, filozofija: »diligens ac meditata prudentia«. Ovaj pojam filozofije ima očito etički biljeg, jer se filozofija svodi na vrlinu razboritosti, no nije lišen ni spekulativnog obilježja, jer se razboritost naziva brižno promeditiranom.

24. *Filosofia* [!] enim fere non est aliud, quam admiratio operum Dei sive admiratio mundi. *Homines* putant esse sapientes et non sunt; sapientia humana terminatur in admiratione; admiratio autem est signum ignorantiae. Illas enim res solemus admirari, quarum causas ignoramus; et ubi causam scimus, non miramur. Qui ergo totam filosofiam [!] et omnes doctrinas percussit, is non assequit terminum scientiae; sed pervenit ad terminum sui intellectus et agnoscit eius debilitatem. Homini est illud scripturae sacrae dictum: cum consumaverit homo, tunc incipit (VALDENBERG, *Gosudarstvenija idej Križanića*, nav. dj., str. 41).

Na jednom drugom mjestu u obliku dijaloga između Borisa i Vukasina govori Križanić, koji se krije očito pod imenom Vukasina, i o filozofiji: *Filosofiam* [!] varii varie definiunt. Alii qui dixerunt. *Filosofia* [!] est maximarum et excellentissimarum rerum scientia. Alii dixerunt: *Filosofia* [!] est mortis meditatio. Alii aliter. Mihi autem illia [!] scientia [!] prae aliis placet, quae dicitur: *Filosofia* [!] est peritia recte iudicandi de rebus omnibus. Hoc est, *filosofia* [!] non est ars ulla mirabilis de rebus obscuris ad efficiendum aliquod opus materiale: sed est diligens quaedam artificiosa et ordinata rerum consideratio... (MORDUHOVIC, L. M., *Iz rukopisnoga nasledstva Ju. Križanića*, Istoričeskij Arhiv, 1958, br. I, str. 159). — Iz navedenog se teksta ponajprije može razabrati da je Križaniću ipak najvlastitija upravo ona definicija filozofije koja filozofiju označuje kao krepost, razboritost, dakako sistematiziranu. Nadalje, i ovdje izbija Križanićeva tendencija demitizacije, koja je osobito izrazita u njegovu povijesnom raspravljanju Križanić želi filozofiju — koju neki očito predstavljaju kao neku nedostupnu, upravo tajanstvenu vještinu — prikazati kao nešto svakom razboritom čovjeku ne samo dostupno nego i nužno.

25. REITH, HERMAN, C. S. C., *The Metaphysics of St. Thomas Aquinas*, Milwaukee, 1958, str. 1—2; 33—34; 199—206.

26. That St. Thomas made a formal and explicit distinction between dogmatic theology and philosophy is an undoubted and indubitable fact. Philosophy and the other human sciences rely simply and solely on the natural light of reason: the philosopher uses principles which are known by the human reason (with God's natural concurrence, of course, but without supernatural light of faith), and he argues to conclusions which are the fruit of human reasoning. The theologian, on the other hand, although he certainly uses his reason, accepts his principles on authority, on faith; he receives them as revealed (COPELSTON, FREDERICK, S. J., *A. History of Philosophy*, vol. 2: Medieval Philosophy, part II: Albert the Great to Duns Scotus, New York 1962, str. 30).

27. KRIZANIC, *Politika*, nav. dj., str. 107.

28. GOLUB, *De mente ecclesiologicala Georgij Križanić*, nav. dj., str. 10.

Shvaćanjem filozofije kao udivljenja nad Božjim djelima nad svijetom. Križanić ističe međe čovjekova napora oko pronicanja u stvarnost. Za čitavo je Križanićevo poimanje filozofije karakteristična skromnost. On se ne usuđuje filozofiju nazvati znanjem o svim stvarima po zadnjim uzrocima, već je, vidjeli smo, zove nastojanjem, željom oko takva znanja. Križanić je sam, očito, filozofiju doživljavao kao udivljenje nad Božjim djelima. Kad je označio filozofiju kao udivljenje nad svijetom, izgleda da je izrekao svoje misleno iskustvo.

Iz definicije filozofije kao nastojanja oko znanja o svim stvarima prema uzrocima, kao brižne i promeditirane razboritosti i kao udivljenja nad svijetom, vidljivo je da je Križanićevo poimanje filozofije složeno. Dobiva se dojam da je Križanić htio sa skolastičkom definicijom filozofije što ju je donio iz školskih klupa povezati poimanje filozofije kao kreposti, što ga je baštiniio od patristike, te uklopiti osobno iskustvo o filozofiji kao udivljenju nad svijetom. Filozofija za Križanića nije tek teoretska znanost, ona natapa konkretni, praktički, iskustveni život. Za Križanićevo gledanje na filozofiju može se reći ono što jedan suvremeni mislilac kaže o filozofiji: «... filozofija postavlja bez sumnje neke naporene zahtjeve za ljudski razum, ali njezin je najviši i zadnji cilj, da čovjeku pomogne živjeti istinskim ljudskim životom».²⁹ Kao sve stvari tako je i filozofiju Križanić poimao funkcionalno.

Već sam natuknuo *utjecaje* kojima se ovakvo Križanićevo poimanje filozofije duguje. Potrebno je ipak detaljnije to pitanje razmotriti.

Pojam filozofije kao znanja o svim stvarima po zadnjim uzrocima duguje Križanić, kako je već istaknuto, svojoj tomističko-skolastičkoj formaciji. To pak što se u Križanićevim djelima ne vidi jasna razlika između filozofije i teologije, dugovat će se vjerojatno utjecaju Aurelija Augustina. Koliko je Križanić poznavao i cijenio hiponskoga biskupa vidi se iz brojnih citata iz sv. Augustina što dolaze u Križanićevu opusu. Valja spomenuti i to da se na listi autora koje Križanić želi upoznatij još kao student bogoslovije, a koju je uručio tajniku Zbora za širenje vjere Franji Ingolju³⁰, nalazi sv. Augustin.³¹ Nije, konačno, puki slučaj da Križanić sebe u nekim dijaloški pisanim ulomcima svojih djela naziva rado Augustinom, te da si je, stupivši pod konac života u dominikanski red, uzeo baš ime fra Augustin. Križanić je čia o i, rekao bih, obožavao Aurelija Augustina. Izgleda da je Augustin izvršio stanovit utjecaj i na Križanićevo poimanje filozofije i teologije. U Augustin-ovina se spisima filozofija i teologija mogu razlikovati, ali se ne mogu odijeliti.³² To bismo gotovo mogli reći i za Križanićeve spise. Kao što Augustin nije igrao dvostruku ulogu, ulogu filozofa koji motri tek naravnog čovjeka i ulogu teologa koji računa s objavom, već je promatrao konkretna čovjeka kome je upravljena objava i spasenje³³, tako je, možemo reći, nekako činio i Križanić. Takvo Križanićevo gledanje dugovat će se također i grčkoj teološkoj literaturi koju je Križanić poznavao. Možda ne bi ni patristički ni grčki utjecaji bili toliko uspješni da nisu u Križaniću našli odgovarajućeg afiniteta. Križanić je imao osobito istančan osjećaj za povijesno i konkretno. Da se čovjek o tome uvjeri, dovoljno je da prolista ovo ili ono Križanićevo djelo. Koliko je Križanić bio čovjek visokih ideja, toliko je bio i čovjek konkretne aplikacije tih zamisli. S nevjerojatnom je podrobnošću Križanić razra-

29. VASILJ, KVIRIN, *Temeljni spoznaje stvarnosti*, Madrid 1966, str. 10.

30. Franjo Ingoli (1578—1649) bio je prvi sekretar Zbora za širenje vjere, osnovanog 1622 godine, koji je upravo nedavno po odluci sadanjeg pape Pavla VI promijenio ime u Zbor za evangelizaciju naroda.

31. Na tri stranice koje govore uglavnom o Križanićevoj namjeri da se intelektualno formira i pripremi za svoju moskovsku misiju dolazi ime sv. Augustina dva puta (*Arhiv Zbora za evangelizaciju naroda*, MEMORIALI, 1642, II, ff. 288—289.) — Tekst je objavio Belokurov.

32. MORIONES, FRANCISCUS, *Enchiridion theologicum Sancti Augustini*, Matriti 1961, str. 1. bilj. 1.

33. In short, Augustine did not play two parts, the part of theologian and the part of the philosopher who considers the «natural man»; he thought rather of man as he is in the concrete, fallen and redeemed mankind, man who is able indeed to attain truth but who is constantly solicited by God's grace and who requires grace in order to appropriate the truth that saves (COPELSTON, FREDERICK, S. J., *A. History of Philosophy*, volume 2: Mediaeval Philosophy, part I: Augustine to Bonaventure, New York 1962, str. 63).

dio npr. svoje političko-ekonomističke ideje u djelu »Razgovori ob vladatelystvu«. Povrh toga, Križanićev opus sav je prozet ilustracijama iz povijesti, poukama izvučenim iz prošlosti. Križanić je uistinu nastojao biti predan učenik one koju je rimski mudrac nazvao »učiteljicom života«. Smisao za povijesno i konkretno, neodjeljiv od razumijevanja za idejno i načelno, navodio je Križanića na to da u svojim filozofskim i teološkim promatranjima uzima čovjeka historijskoga, konkretnoga, a isto tako da Boga gleda nadasve u povijesnoj dimenziji, kao onoga koji je ušao u našu povijest.³⁴

Križanićevo poimanje filozofije kao promeditirane razboritosti duguje se, držim, ruskom ozračju u kojem se Križanić nalazio. Ruski je mentalitet Križanić učinio nekako svojim. A taj je mentalitet upravo filozofski, kako u smislu meditiranog razbora tako i u smislu divljenja nad Božjim djelima. Sam je Križanić konstatirao u Rusa, kojima je i sebe pribrojio, praktičku, životnu filozofiju; filozofiju poistovetovanu s kreposti:

*I ono što je sveti Ciprijan, mučenik, o kršćanima govorio poganskim filozofima: mi smo, veli on, filozofi ne riječima, nego stvarima, mi ne propovijedamo knjigama i riječima strpljivost, snošenja naporu, čednost i umjerenost, već je djelima pokazujemo; to ja jamačno mogu reći o nama. Rusi, veli, nisu filozofi riječima, već stvarima.*³⁵

III

Križanićevo poimanje filozofije našao je simbolički izraz u jednom gestu koji pada u zadnje godine Križanićeve života. Križanić, povratnik iz Rusije, ulazi u red sv. Dominika, kojemu je pripadao najveći skolastik sv. Toma Akvinski. Uzima sebi ime Augustin. Povratnik iz Rusije, pod dominikanskim plaštem i s Augustinovim imenom, to je Križanić filozof i teolog: pod oblicima tomističko-skolastičkih mislenih kategorija nosi Križanić augustinovsku misao i ruski filozofsku dušu.

Filozofija kao nastojanje oko upoznavanja uzroka sviju stvari, kao promeditirana razboritost i kao udivljenje nad Božjim djelima bila je Križanićeve životna strast:

*Ja sam naime — piše starac Križanić — istrošen naporima putovanja Evropom, pisanjem knjiga, istraživanjem, i nadasve dugogodišnjim tamnovanjem u Sibiriji od svojega djetinjstva, ostavivši brigu za svako drugo ustrojstvo života, dao se svim srcem na jedno mudrosno traženje... I na tome sam, bijedan i nesretan čovjek, istrošio sav svoj strasni život.*³⁶

SUMMARIUM:

De conceptu philosophiae apud Georgium Crisanium (Juraj Križanić) disserit auctor huius articuli. Est autem talis conceptus idem ac ille aristotelico-tomisticus. Non satis tamen videtur delineata autonomia eiusdem relate ad theologiam. Nonnae sub influxu doctrinae augustinianae? Quidquid sit, distinguere non sibi vult separare. Nec omnino separari possunt quae in homine tamquam synthesi quadam concreta vitae ununtur. Totalitatem vitae prae oculis habens Crisanius philosophiam insuper uti sapientiam vitae, diligentem ac meditatam prudentiam concipit. Estne hic adpectus ec fonte biblico an potius alio? Auctor putat in hoc adesse influxum scriptorum russionum.

34. Takav način gledanja dolazi osobito do izražaja u Križanićevo djelu »De Providentia Dei«, koje je u probranim ulomcima objavio Bezsonov: BEZSONOV, PETER, O Promysle, Sočinenietogo že avtora, kak i »Russkoe Gosudarstvo v polovine XVII veka«, Svedenija ob otkrytoj rukopisi, s. I., 1960.

35. Illud quoque quot sanctus Ciprianus martir [!] dicebat de Christianis ad gentiliu filozofos [!]: Nos inquit rebus, non verbis filozofi [!] sumus: nos patientiam, laborum tolerantiam, modestiam et temperantiam, non libris aut verbis praedicamus sed operibus exhibemus; hoc ego equidem possum de nobis dicere. Russi inquam non verbis sed rebus sunt filozofi [!] (MORDUHOVIC, Iz rukopisnoga nasledstva Ju. Križanića, nav. dj., str. 162).

36. Ja bo ot detinstva svoego, ostavivši pečali o vsakom inom žitija ustroenju, udal sja esm vsim serdecem na edino mudrostno iskanje... I na tom esm bednyj i nesrečnyj čelovek vesvoj strastnyj život iztrošil (BELOKUROV, S. A., Iz duhovnoj žizni Moskovskogo obščestva XVII v., Moskva 1902, str. 177).